

TEKNOLOGI OCH BARNARBETE

I artikeln "Barn- och ungdomsarbete i svensk industri 1860—1970" (Scandia 1974: 2) söker Lars Ohlsson från teoretiska utgångspunkter ge en generell bakgrund för en undersökning av barnarbetets utveckling i svensk industri. Hans problem är att söka förklara varför barnarbetet uppträdde i de tidiga fabrikerna i början av 1800-talet och varför det avtog vid seklets slut. Inom projektet "Fabrikssystemets uppkomst i Sverige 1820—1870" vid ekonomisk-historiska institutionen i Lund är detta problem en del av undersökningsområdet. De teoretiska utgångspunkterna och tolkningsramen kan i vissa avseenden vara likartade för "Fabriksprojektet" och Lars Ohlssons "Barnarbetsstudier", varför vi har särskild anledning att ta upp hans inlägg.

Efter en litteraturgenomgång, där Lars Ohlsson vill visa att problemet är otillräckligt belyst i tidigare forskning, framställer han i artikelns andra del en alternativ tolkningsram. "Den tidigare forskningen", säger Lars Ohlsson, har "inte kunnat förklara barn- och ungdomsarbetet som sociala fenomen . . . Man har saknat en teori om samhällsförändring".

I sin alternativa tolkningsram ger Lars Ohlsson först mycket kortfattat marxismens grundbegrepp för analysen av social förändring. Kraven på forskning sammanfattar han så här: "Det måste vara en av den socialhistoriska forskningens viktigaste uppgifter att beskriva och förklara dels samspelet mellan teknologi och mänsklig arbetskraft och dels det dialektiska förhållandet mellan produktionsprocess och social förändring." Det är framför allt i samspelet mellan teknologi och mänsklig arbetskraft som han vill söka förklaringen till användningen av barnarbetare vid de svenska fabrikerna under 1800-talet.

Men efter en redogörelse för den teoretiska utgångspunkten fortsätter Lars Ohlsson knappast med en utveckling och fördjupning av den teoretiska ramen för undersökningen — snarare övergår han till att beskriva och försöka förklara det konkreta historiska förloppet och föregriper därigenom sin undersökning. Den alternativa tolkningsramen övergår alltså i en tolkning, en uppfattning, av förloppet. Vi skall här diskutera några punkter i denna uppfattning.

Lars Ohlsson utgår från en mycket generell uppfattning av barnarbetets karaktär före fabriksindustrin. ”I det förindustriella skedet bestod barnarbetet till en stor del av yrkesutbildande moment inom såväl den agrara som hantverkssektorn.” Men maskinsystemet, som inte längre byggde på arbetarnas yrkesskicklighet, förvandlade de minderåriga från lärgossar till arbetare. Lars Ohlsson gör två djärva antaganden (utan att diskutera dem), dels att det förindustriella barnarbetet i huvudsak hade en yrkesutbildande karaktär, dels att maskinsystemet i sig inte ställde några krav på yrkesskicklighet. I anslutning till det första antagandet kan man fråga vad Lars Ohlsson menar med *barnarbete*. Var barnen i det förindustriella samhället lärlingar ”från den ålder de började gå”? Hade de inte uppgifter som hantlangare i hemmet eller i verkstaden som var jämförbara med vad de senare skulle få i fabriken? Och det andra antagandet: hade maskinerna verkligen en så allmängiltig effekt? Kvarstod inte vissa moment av yrkesskicklighet och uppkom inte krav på en ny typ av kunskap i samband med den nya teknologin? Sysselsattes kanske barnen i första hand med de produktionsmoment som ännu inte mekaniserats (se nedan diskussionen om det löpande bandet)? Lars Ohlsson har gjort mycket starka förenklingar i sina antaganden om det historiska förloppet. Risken är att förenklingarna leder till felaktiga förutsättningar för undersökningen.

Men enligt Lars Ohlsson var maskinerna orsak till en ökning i barnarbetet under fabrikenas tidigare period. Nu uppstår emellertid problemet att förklara varför barnarbetet *avtar* under andra hälften av 1800-talet, dvs. under den period då maskinsystemet når en mer omfattande spridning i svensk industri. Lars Ohlsson försöker lösa problemet genom att dela in den svenska industrialiseringen i en extensiv och en intensiv fas.

Det utmärkande för den första fasen är den låga produktiviteten i produktionen och en omfattande användning av barn- och kvinnoarbete. Efterhand upptäckte emellertid företagarna, säger Lars Ohlsson, att vinsterna blev större om man höjde produktiviteten. ”För detta krävdes en intensifiering av arbetsprocessen. Den teknologiska forskningen skapade de tekniska hjälpmedlen för detta. De lågproduktiva arbetarna ersattes med maskiner . . . I en sådan arbetsprocess, en *intensiv* produktion, fanns det inte plats för barnarbetare.”

Vi vill ifrågasätta denna utvecklingsbild på några punkter.

- 1) Vad finns det för grund att dela in industrialiseringen i en extensiv och en intensiv fas? Vad menas med att produktiviteten i den första fasen var låg? Att den var lägre än vad den senare skulle bli? I så fall är konstaterandet helt trivialt och inte i någon mening förklarande. I stället var det väl så att de mekaniserade fabriken *från början* hade en betydligt högre produktivitet än den omgivande hantverksmässiga produktionen och att produktiviteten i de mekaniserade fabriken steg även under Lars Ohlssons s.k. extensiva fas.

Mekaniseringen innebar i sig från början en intensifiering av arbetsprocessen och det hade säkerligen också företagen från början "upptäckt". (Denna intensifiering var för övrigt knappast resultatet av en självständig "teknologisk forskning", vilket Lars Ohlsson tycks mena.) Kvar står endast användandet av barnarbetare som indelningsgrund för Lars Ohlssons faser och då används det som skall förklaras som förklaring!

- 2) Vilken effekt har egentligen maskin användningen på barnarbetet? I den första fasen ledde användandet av maskiner, enligt Lars Ohlsson, till att barnarbetet ökade. I den andra fasen ledde däremot mekaniseringen till att barnarbetet inte längre fick någon plats i arbetsprocessen. Sambandet mellan teknologi och barnarbete framstår som oklart. Vore det inte rimligt att här diskutera barnarbetet och teknologisk förändring på branschnivå? Såväl barnarbetet som den tekniska förändringen varierade mellan branscherna och därmed bör man också kunna tänka sig olika orsaker till att barnarbetet avtar. Endast på denna nivå kan man verkligen bedöma effekterna av lagstiftningen om barnarbetet — och orsakerna till lagstiftningen.
- 3) Leder inte Lars Ohlssons diskussion till slutsatsen att den teknologiska utvecklingen är en självständig faktor som i sig — relativt mekaniskt — bestämmer samhällsutvecklingen? Lars Ohlsson anger i inledningen sin utgångspunkt: han vill undersöka "samspelet mellan teknologi och mänsklig arbetskraft" i barnarbetet. Men i avslutningen skriver han: "Barnarbetets avtagande ... *måste* sökas i teknologiska förändringar i produktionsprocessen i det kapitalistiska samhället." (vår kurs.) Lars Ohlssons slutsats bör alltså vara att den mänskliga arbetskraftens användning är en passiv reflex av teknologins utveckling.

Men hur skall man då kunna förklara t.ex. varför det löpande bandet infördes under förra delen av 1800-talet i USA för att sedan spridas i begränsad omfattning i Europa och Sverige först vid seklets slut? Det löpande bandet ersatte ju hantlangare som bar produkter och råvaror mellan maskinerna, det ersatte alltså i synnerhet barnarbetare. Är det då inte rimligt att tänka sig att tillgången på billig barnarbetskraft hade betydelse dels för uppkomsten av det löpande bandet, dels för dess spridning — att den knappa tillgången på okvalificerad arbetskraft i USA gav upphov till arbetsbesparande innovationer, vilka först betydligt senare kom till användning i Europa? Är det alltså inte rimligt att anta en växelverkan, ett samspel, mellan faktorer som arbetskraftsutbud, löner, produktivitet, teknologi och lagstiftning — *och* att denna växelverkan formuleras i bestämda hypoteser och problem i undersökningen och analysen? Behandlingen av dessa problem kräver en typ av teoretiska och metodiska redskap, som finns utvecklade i ekonomisk-historisk forskning.

Det framstår — efter artikeln att döma — som oklart vad Lars Ohlsson avser att undersöka, om den ”alternativa tolkningsramen” skall undersökas och testas eller om barnarbetet skall undersökas med tolkningsramen given. Vår uppfattning är att flera av de generaliseringar som Lars Olssons tolkningsram bygger på i sig innehåller olösta problem av avgörande betydelse för analysen.